

**„Judícium:
adalékok egy
ép erkölcsű költő
pályaképehez”**

Tverdota György:
Zord bűnös vagyok,
azt hiszem – József Attila
kései költészete,
Pro Pannonia, Pécs, 2010.

A bűn alattomos, lapul, helyet váj magának lélekben és testben. Vannak, akik mentesülnek a bűnökkel való szembenézéstől, s vannak, akik nem; utóbbiak közé tartozott József Attila. Tverdota György irodalomtörténész és kultuszkutató új kötetének premisszája szerint a költő – bár a bevezető tanulmány szerint zsenéi és az 1927-es *Medáliákkal* induló érett korszakának művei is érintik a bűn témáját – életművének végén kitágította a bűn értelmezési területét. A tizenkilenc, egymáshoz kapcsolódó tanulmány több évtizedes kutatómunka eredménye. Egyfajta zárkő, hiszen a megelőző verselemző kötetek (*Tizenkét vers*, József Attila *Eszmélet*-ciklusának elemzése, Bp., Gondolat, 2004., *Határolt végtelenség*, József Attila-versek elemzése, Bp., Osiris, 2005., „szublimálom ösztönöm”, József Attila-versek elemzése, Bp., Universitas, 2006) az életműről teljes panorámát adtak, de a kései költészet részletes, tematikus elemzése itt valósult meg. A magyar szellemi történet megalapítójának, Thienemann Tivadarnak emléket állító előadások ötödik kötete az 1933-tól a költő haláláig húzódó pályáiv izgalmas bűn-tematikájához ad értelmezési módokat. „A bűn révén – írja Tverdota György – magasfeszültségű vezeték közvetlen közelében tartózkodunk. Minden esély megvan rá, hogy áramütés fog érni bennünket” (11). Ez a magasfeszültség kíséri végig a tanulmánykötet egészét, amely József Attila bűn problematikájának határait feszegeti. Elsősorban azt, hogy mi történik akkor, ha a bűn-megbánás-feloldozás alapképlete sérül: ha ártatlanul ítélnék el, ha nagyobb a vezeklés, mint a feloldozás. E problémakör azért is érdekes, mert József Attila 1928–1933 közötti amoralizmusa után hirtelen váltással fordul a bűn kérdésköre felé. Ezt az orientációváltást elemzi Tverdota György, áthangolva, kibővítve Beney Zsuzsa, Eisemann György régebbi, és Kis János, Schein Gábor és Kulcsár-Szabó Zoltán újabb, e tárgyban tett vizsgálódásait. Fontos tájékozódási pont, hogy a kötet szerzője bátran nyúl kritikai alaptézisekhez, felülvizsgál elméleteket, ám az elődök – Szabolcsi Miklós, Németh G. Béla – tézisei és a sajátjai között nem eldöntendő, hanem kapcsolatos viszonyrendszert alakít ki. A szerző négy alaptézist vizsgált meg. A kései versek markáns világepítő elemei közül indokoltabbnak tartotta, hogy „óvakodva az illetékeségi körünkön való túlterjeszkedéstől” (10) vizsgálódásának középpontjává a bűnt tegye az örökül kapott képletben nagyobb súllyal szereplő „semmi” helyett. Az életmű végének verseire

használt „kései” jelzőt ugyanígy más értelmezési tartományba helyezte: „A kiemelt megbecsülésben részesült versek tehát tárgyilag indokolatlanul kapták meg a magas életkorban írt szellemi termékeknek kijáró minősítést, pusztán azért, mert nem tűntek életkedvtől duzzadó, ereje teljében lévő, tette kész fiatalember lírai alkotásainak” (8). További lendületes vizsgálódásának eredményeképpen a befogadástörténet által inkább anya-versnek tartott 1934 őszi *Mamát* a József Attila-i bűn-vers-korpusz egyik legelső markáns példájának tartja. Innen, és a babitsi penitenciának is beillő posztumusz közléstől, a [*Magad emésztő...*] verstől indul el a kései költészet bűn-tematikája. Tverdota érvelése szerint az 1928–1933-as évek lírai munkáiban megfigyelt ingadozás a morális szempontokat háttérbe szorító és az öngyötrő lírai én között az utóbbi uralkodóvá válásához vezetett. E metszéspontra – az olvasót segítő – a tanulmánykötetben több helyen is visszautal, így nyomatékosítja a bűn-versek ontológiai eredőjét. Negyedikként meg kell említeni a kísérletet, amellyel a szétesett, az elmebetegség rémével küzdő József Attila portréja kap új értelmezési lehetőségeket: „A bűn nem játék. A lelkiismeret-vizsgálat, a lelkiismeret furdalás nem fellazítja, hanem koncentrálja a személyiséget. Az erkölcsi természetű szembenézés önmagunkkal – véli a szerző – drámai színezetű, mindaz, ami benne előfordul, súlyt kap, fájdalmat okoz. A bűn-versekben az én lehet bármilyen bonyolult, lehet helyszíne bármiféle színjátéknak, integritása megkérdőjelezhetetlen.” (40) Talán ez az állítás és a legendák eloszlátása teszi a tanulmánykötetet hiánypótlóvá, nem csak a könyv felvállalt küldetése.

A szerző tanulmányaiban vizsgálódásainak sokféle ágazó irányát egy olyan nehezen körülhatárolható fogalom – a bűn – köré szervezi, amely erkölcsstani, ontológiai, fenomenológiai és teológiai értelemben is több mint ingoványos. Tverdota György tézisei szerint a bűn jelenségének alapképletét, az áldozat-bűnös-megbocsátás természetes relációját taglaló első bűn-versek, a [*Magad emésztő...*], a *Harag* és a *Judit* után az 1934 őszi *Mamától* kezdve megindul az irracionális, „imaginárius bűn-versek” (73) sorozata, amelyek „újítása abban áll, hogy a büntudatot olyan személlyel szemben fejt ki, aki már nem él, s aki az elkövetett vétkeket nem tudja megbocsátani” (202). Tehát az addigi józan ítélőképeség felborul, a „lelkifurdalás elvesztette mértékét” (73). Ettől a verstől kezdve kerül domináns helyzetbe a bűn-téma, s nyitja meg az irracionális bűn-költemények sorozatát. Az arányok eltolódásának lesznek bizonyítékai a fenti alapképletet legalább négyféleképpen felülíró bűn-tapasztalatok, az erkölcsi öngyötrődés verstermészei az *Iszonyattól* a *Tudod, hogy nincs bocsánatig*. Tehát az alapképlet változásait és dinamikáját vizsgálja a költemények tükrében Tverdota György.

A kötet első nagyobb korpuszában a bevezető tanulmány után három további írás értelmezi a bűn-tematikát: *A bűn mint téma* nyelvi-etimológia értelmezéseket érint, míg *A bűn problémája József Attila életművében* nagyívű áttekintés a bűnnel való szembenézésről a 1923-as *Tanítások* ciklustól követve a költő találkozását a marxizmussal, az anarchizmussal, majd a freudizmussal és Nietzsche-vel. Utolsóként e ciklusban a kései költészet felé tett fordulat poétikai és életmű-történeti ismérveit keresi a *Bűn és bűnhődés*. Az orientációváltás első jeleit az 1933/34-es évek fordulóján született *Eszméletben* véli megtalálni a szerző. A harmincas évek elejének munkáiban ugyanis „folyamatosan felszaporodtak azok a versek, amelyekben a személyes perspektívavesztés jutott szóhoz” (44). 1934-től kezdve pedig felerősödött az életműben a múlt jelentősége és szerepe (45). Mindez azonban aligha magyarázza az eredendő bűn kikerülhetetlensége (*Iszonyat*) a bűn nélküli bűnhődés (*A bűn*), a megválthatatlanság (*Mint gyermek, Tudod, hogy nincs bocsánat*) fogságában azt a nyomasztó őrlődést, helyenként gyilkos kirohanást [*Magad emésztő...*], amely a kései korszak verseit jellemezte. Erre a kérdésre a tanulmánykötet második tömbje ad válaszokat, amely nagyrészt kronológiai sorrendet követ. *A bűnvallomás* a [*Magad emésztő...*] című vers elemzése a Babits elleni méltatlan támadást és annak irodalmi, harci eszközeit elemzi. Kiemeli a bűn-versek irányába tett elrugaskodás jelentőségét, amely az 1935 végén született *Haraggal* és a még későbbi *Judittal* azt a bűnfelfogást képviseli, „amelytől a kései költészet ilyen témájú verseinek összes példája többé vagy kevésbé eltávolodik.” (61) Mindhárom vers arról tanúskodik, hogy a költő utolsó éveiben is „ép erkölcsű” és „megfontolt” ember volt, szemben az „elmebeteg zseni” szakirodalomba és a közfelfogásba bekerült képével (71). „Az áttekintett versek esetében az erkölcsi normalitás egyik kulcsszavát, a judícium, a józan és megbízható ítélőképesség fogalmát bizvást alkalmazhatjuk rá” (71) – szól újra a tézis. A tematika elágazásait követve jut el a szerző a *Mama* elemzéséig (*Irracionális büntudat* [*Mama*] fejezet). Ezzel párhuzamosan születnek az eredendő bünt vagy az ösbűn valamely mitológiai tanát, például az Oidipusz-komplexust (*Iszonyat, Én nem tudtam, Egy büntetőtörvényszéki tárgyalás irataiból*) taglaló bűn-élmény versek. Negyedik típusként a bűn és a megbocsátás hiányának viszonyát taglalja (*Mint gyermek, Tudod, hogy nincs bocsánat*). A vizsgált szövegtörzsetben a megbánás és a megbocsátás még a fentinel is tágabb értelemben fordul elő a *Számvetésben*. A *Tudod, hogy nincs bocsánat* „már a címében hordozza a bűnök bocsánatában, az utolsó ítéletben való kételyt” (204). A kötet alaptételét (mely szerint a bűn-kérdéshez a költő versről versre változó módon és eszközökkel nyúlt) a szerző tovább bővíti a bűn-versek

hatodik típusát elemezve. Ezekben a szövegekben a bocsánat és az ítélkezés együttes elmaradásának következményeivel szembeállítva a költő. Erről az életfilozófiai, ontológiai kudarcról eltérő válaszokat adva több szövegtörzsetben szól *A bűn* szelíd reménysége, a *Mint gyermek* fásult várakozása.

Az utolsó egységben *A bűn a kései költészetben* zárótanulmány összegzi a bűn-problematika rendszerszerű megjelenését (197), az alapképletet és változásait, amelyből kicsit hiányolom az egyik alaptézis, a judíciumhoz kapcsolódó érvelés elmaradását. Hacsak nem ad erre választ a „táncos ritmusú” (134) *A bűn* kötet címet adó idézete. A költemény újszerű struktúrája és „frivolitásig menően játékos hangneme” (134) bizonyíték lehet a költő nagyon is ép erkölcsi és pszichés állapotára. Ki tud csúfot üzni épp azokból a formulákból, gondolatokból, amelyekből ő maga is építkezik? A hasadt tudat semmiképp sem alkalmas ilyen mértékű racionalizálásra. A *Ki-be ugrál* elemzésekor további bizonyítékokat talál a szerző az introspekciós képesség meglétére: „Fegyelmekkel, pontosan fogalmazott jambusverset olvasunk...” (167). Szabolcsival ellentétben azt állítja, hogy éppen a költői személyiség az, aki „kellő fegyellemmel, kultúrával, higgadsággal rendelkezik ahhoz, hogy ezt a szörnyű témát grammatikailag, retorikailag, verstanilag teljesen szabályosan megalkossa. A téma az örültség, aki a verset írja, az normális” (167). Tehát ha elfogadjuk ezt az érvelést, a költő a judíciumnak, azaz a józan ítélőképességnek még életének és poétikai működésének – 1935 nyarát írunk – ebben a késői szakaszában is birtokában volt. Ez pedig mérföldkő a József Attila-kritikában.

A szerző túlzó pszichologizálás és moralizálás nélkül tudja követni a bűn-tematika változásait, mindvégig szem előtt tartva a szövegeket, azok keletkezéstörténetét. Eszmetörténeti kitérőt elsősorban a kötet közepén lévő *József Attila bűnfelfogása* [*Én nem tudtam*] tanulmányban tesz. E tanulmány olyan fontos művelődés-, filozófia- és esztétikatörténeti összefüggéseket tartalmaz, hogy minden bizonnyal megkönnyítené az olvasó dolgát, ha a bevezető tanulmány részeként vagy folytatásaként szerepelne. Módszertanilag talán szerencsés lett volna, ha a „szublimálom ösztönöm” – *József Attila versek elemzéséhez* hasonlóan e tanulmánykötet is közölné a versek szövegét.

A kései József Attila verstematikáinak legkevésbé sem veszélytelen, „jellegadó” (197) témáját elemezte a szerző, aki a fontosabb szakirodalmi tájékozódási pontok bemutatásával és a József Attila-i szövegtörzset alapos kezelésével mélyreható vizsgálódást adott közre. Tverdota György a költőportré restaurálásával, a bűn–bűnhődés–megbocsátás (és annak hiányának) intenzív vizsgálatával hiánypótló művet alkotott.

Szederkényi Éva